

**ФАМИЛНИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНСТВА И РОЛЯТА ИМ ЗА
УСТОЙЧИВОСТТА НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ**

Димо Атанасов, Минко Георгиев, Красимира Узунова

Аграрен университет – Пловдив, факултет по Икономика, Агрономически факултет

Ул. Менделеев №12, 4000 Пловдив, България; e-mail: atanasov.au@abv.bg

**FAMILY FARMS AND THEIR ROLE FOR THE SUSTAINABILITY
OF RURAL REGIONS**

Dimo Atanasov, Minko Georgiev, Krasimira Uzunova

Agricultural university – Plovdiv, Faculty of Economics, Faculty of Agronomy, 12 "Mendeleev" str.

4000 Plovdiv, Bulgaria; e-mail: atanasov.au@abv.bg

ABSTRACT:

Family farms are the backbone of agriculture and rural regions in the European union. In order to achieve the objectives of the Bulgarian sustainable development strategy and those of the Europe 2020 strategy, it is necessary for all farming systems to work efficiently and minimize their negative environmental impact, to create benefits for the society, to employ good agricultural practices and to maintain farming traditions. In pursuit of these European values the family farms, which are mostly small ones, face a number of difficulties. However, their vitality and flexibility helps them deal with the challenges, in some cases even better than the larger enterprises.

The objectives of the study are to define the family farming systems, analyze their advantages and disadvantages and based on the factors determining the viability of family run enterprises to present conventional and innovative tools for enhancing the sustainable development of rural regions.

Key words: family farms, rural regions, vitality, sustainable development

Увод:

Фамилните стопанства са гръбнака на земеделието и селските райони в Европейския съюз. За да се постигат целите на българската стратегията за устойчиво развитие и тези на стратегията Европа 2020, е необходимо всички аграрни системи да работят ефективно, да минимизират вредното си екологично въздействие, да създават ползи за обществото, да прилагат добри земеделски практики и не на последно място да поддържат фермерските традиции. В преследване на тези европейски ценности фамилните земеделски стопанства, които са предимно малки, срещат редица трудности. Жизнеността и гъвкавостта им обаче им помага да се справят с предизвикателствата, понякога по-добре и от големите.

Целта на изследването е да дефинира фамилните земеделски стопанства, да анализира техните предимства и недостатъци и въз основа на факторите, определящи жизнеността им да предложи конвенционални и иновативни инструменти за подобряване на устойчивото развитие на селските райони.

Материали и методи:

Още от създаването на Общата селскостопанска политика на ЕС, фамилните стопанства са били основната целева група за подкрепа (Fennell, 1997). Въпреки че фамилното земеделие се признава за основна форма на селското стопанство, Европейската комисия няма конкретно определение за него (Hill, 1993). Като цяло в Европа се разглежда семейната ферма като земеделски бизнес. Обществено допитване, организирано от ЕК обобщава виждането, че "Фамилното земеделие е повече от бизнес, но все пак е бизнес" (ЕО, 2013а). Това подчертава ролята на семейството в концепцията за фамилното земеделие, като

субектът който поема и тежестта на бизнеса и съпътстващия го риск. FAO дефинира семейната ферма като селскостопанска организация, която се ръководи и управлява от едно домакинство и основната част от труда се осигурява от същото домакинство. "Семейството и фермата са едно цяло, в което се комбинират икономически, екологични, социални и културни функции" (FAO, 2013 г.). От социологическа гледна точка, фамиленото земеделие е свързано със семейните ценности, като солидарност, приемственост и ангажираност. То е повече от професионален избор и отразява начина на живот (Съвет на ЕС на 26 юли 2013 г.). Това определение подчертава преобладаващите семейни ценности. На база юридически статут, Евростат разграничава три основни вида стопанства: едноличен търговец, кооперация (партньорство) и юридическо лице. Обикновено семейните ферми са еднолични собственици, но не винаги. Понякога са регистрирани само като земеделски производител, особено в България. Фамиленото земеделие обхваща широка гама от типове и размери стопанства с „fulltime” или „parttime“ заетост, като единствена дейност и във вариант с други съпътстващи доходоносни активности. Целите на някои са фокусирани върху търговския бизнес, докато други произвеждат основно за задоволяване нуждите на домакинството от храни и суровини (т.нар. полупазарни стопанства). Срещат се и „хоби стопанства“, в които целта не е получаването на доход, тъй като той идва от други дейности, а просто поддържане на традициите и донякъде производството на малки количества качествена храна. Семейните фермери използват основно собствените си поземлени и трудови ресурси. По отношение на физическия капитал това също важи, макар че когато едно стопанство е малко то няма възможност да притежава всичките необходими машини и инвентар и се налага ползването на външни услуги (Directorate general for internal policies, structural and cohesion policies, agriculture and rural development, 2014 “Family farming in europe – challenges and prospects”).

Генералната асамблея на Организацията на обединените нации обяви 2014 за година на фамиленото селско стопанство. Основната цел на инициативата е да се насърчава, укрепва, развива и поддържа семейното земеделие във всичките направления – растениевъдство, животновъдство, рибарство и горско стопанство, като социално ценна, културно приемлива, икономически жизнена, екологично устойчива и политически съответстваща система в различните страни и региони по света (Council of the European Union, 2013 “Family farming – prospects in the context of globalization”, 12786/13 agri 516).

През последните десетилетия в повечето страни от ЕС броят на фермите намалява. Тенденцията е към повишаване на концентрацията и интензификацията на селскостопанското производство. По-малко на брой, но по-големи и специализирани ферми, с оптимална структура, ефективно използващи ресурсите си, които да са по-гъвкави и с по-голям потенциал, да реализират икономии от мащаба и да са по-конкурентоспособни. И въпреки бързото нарастване на размера на фермите в ЕС, по-голямата част от тях си остават фамилни. Като се има предвид тяхната уникалност и модел на управление, както и техният съществен принос за устойчивостта на селското стопанство се счита за необходимо да се насърчава развитието им. В тази насока, според Council of the European Union (2013), е необходимо да се насочат усилията върху следните приоритети:

1. Да се подчертае стойността на фамиленото земеделие като модел за постигане на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж;
2. Да се създаде институционална рамка за подкрепа и развитие на жизнеността на фамилените земеделски стопанства;
3. Да се укрепят позицията на семейните ферми във веригата производство и търговия с храни;

По приоритет 1. Семейните ферми играят важна роля в развитието на селските райони, допринасяйки за тяхната социално-икономическа и екологична устойчивост. Тъй като работят в различни икономически, агро-екологични и социални условия и са изправени пред

различни ограничения, те имат необходимост от различни политики. Фамилните стопанства са важни участници в осигуряването на обществени блага. Въпреки, че са предимно малки и често се характеризират с по-ниска конкурентоспособност те са незаменими при поддържането на функциониращи екологични системи, при опазването на ландшафта и културното наследство. Те често са в много по-добра позиция при осигуряването на екологични и обществени услуги (блага), отколкото големите корпоративни ферми. Семейният земеделски бизнес често се счита за по-издръжлив от мащабния корпоративен такъв. В тези ферми се използва основно семейна работна ръка и като цяло те са по-склонни да участват в смесени селскостопански дейности, да се диверсифицират и да бъдат мултифункционални. Те обикновено показват по-голяма гъвкавост при адаптирането към външните условия от корпоративните стопанства, транзакционните им разходи от друга страна са по-ниски, а стратегиите за развитие и управлението им се ръководят не само от икономическа логика, но и от социални, културни и екологични мотиви, което ги прави по-устойчиви. Семейните ферми в много случаи се характеризират с по-добра ефективност на производството. Произвеждат повече и по-качествена продукция от единица ресурс, по-добре отговарят на предизвикателствата относно безопасността на храните, по-приспособими са към изменението на климата и по-малко последици оказват върху природните ресурси. Тези предимства трябва да се запазят и в бъдеще, като за целта е нужно активно насърчаване използването на научните изследвания и иновации. В това направление Европейската комисия представи няколко инициативи (e.g. draft Regulation of the European Parliament and Council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development, Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union, Horizon 2020, European Innovation Partnership: Agricultural productivity and sustainability). Целта е изследователи, фермери, консултанти и други играчи в сектора да бъдат насърчавани да си сътрудничат по-активно, за да се ускори трансфера на технологии от науката към селскостопанската практика и да се осигури по-систематично обратна връзка. Прилагането на иновации се влияе от индивидуалните особености на земеделските производители и техните семейства, структурата на фермата, пазарните условия, културните и институционални обстоятелства. Имайки предвид всичко това, съвместните усилия следва да бъдат насочени към професионалното обучение на земеделските стопани, трансферът на знания, подкрепата за инвестиции, актуализирането на маркетинговите подходи и диверсификацията на приходите.

По приоритет 2. Развитието на селското стопанство се обуславя от много фактори, вариращи от социално-икономическата конюнктура, промените в хранителните навици, технологиите, демографските тенденции, аграрните политики и институционалните рамки. Бъдещото развитие на семейните земеделски стопанства в ЕС освен всичко друго зависи и от достъпа до земя и капитал, както и от нормативната уредба при унаследяването им. Преминването на фермата от един собственик към друг или към неговите наследници има пряко влияние върху дългосрочната ѝ жизненост, икономическа, структурна и социална стабилност. Това се отнася както за продажбата, така и за унаследяването или за арендата. В ЕС тези процеси на преминването на едно стопанство от едни ръце в други се извършва по много разнообразни и понякога сложни механизми. Тенденциите на редуциране на работната сила в селското стопанство, структурата на заетостта, семейните традиции в земеделието, социалните системи (най-вече пенсионните) предопределят необходимостта от разнообразни подходи в различните части на общността. Пазарът на земеделски земи в държавите членки и по-конкретно особеностите при функционирането и ефективността му е от голяма важност и трябва да дойде на преден план в политическия дебат, тъй като пряко влияе върху дългосрочната жизненост на семейните ферми, както и на устойчивостта на селските райони. Едрите комерсиални производители имат по-голям достъп до пазарите на производствени фактори, реализират икономии от мащаба, договарят по-добри условия с контрагентите си и др. За разлика от тях, фамилните стопанства се нуждаят от по-голяма подкрепа както на

доходите, така и при осигуряването на пазарен достъп и достъп до капитали, защита от нелоялната конкуренцията, монополите и т.н., което да отговори на техните специфични нужди и да осигури дългосрочната им жизненост и устойчивост.

По приоритет 3. В силно конкурентната глобална бизнес среда, малките и средни семейни стопанства често са затруднени с достъпа до пазари, срещат ограничения и са неравнопоставени спрямо по-силните играчи като преработвателите, търговците на едро и търговците на дребно. Всичко това, в комбинация с липсата на прозрачност на пазара и проявлението на различни нелоялни търговски практики постепенно води до намаляване делът им в добавената стойност по хранителната верига производител – потребител. В тези случаи, земеделските производители генерират по-ниски печалби, което от своя страна ограничава техните възможности и стимули да инвестират в качеството на храните и да въвеждат иновации. В последно време се забелязва тенденция към промяна на хранителните навици и засилване на интереса към по-късите вериги, базирани на местни производители и доставчици. От тази гледна точка може да се инициират политики засилващи позицията на семейните ферми във веригата на доставки, например чрез насърчаване на хоризонталната и вертикалната интеграция, партньорствата и скъсяването на веригата на доставки.

Насърчаването на синергично сътрудничество и подпомагането на организации на производители е важен и ефективен инструмент за укрепване на конкурентоспособността и пазарните позиции на семейните ферми в хранителната верига. Освен това стимулирането на партньорството между земеделските производители осигурява основата за постигане на целите на устойчивото развитие на национално ниво. Необходимо е да се отбележи значението на натрупания социален капитал в кооперациите между производители като важен аспект, който може да промени ситуацията в цялата икономика. В някои от страните-членки на ЕС партньорствата са допринесли за постигането на високи резултати – лансиране на нови продукти и услуги в отговор на променящите се нужди на потребителите и по-ефективни начини за използване на ресурсите. Скъсяването на веригата за доставка на храни означава редуциране броят на посредниците между фермера и потребителя или дори тяхното премахване. В т.нар. местна хранителна система броят на участниците в процеса на производството, преработката, разпространението, потреблението и управлението на отпадъците е значително по-малък от този в традиционната система. Ползите от скъсяването на хранителната система са разнообразни и варират от социални, културни, етични, икономически и екологични (Council of the European Union, 2013 “Family farming – prospects in the context of globalization”, 12786/13 agri 516).

Според Davidova и Thomson (2013), фамилените земеделски стопанства са по-устойчиви и гъвкави, което се дължи на използването на семеен труд, на по-бързата адаптация към променящите се технологични, икономически и социални външни и вътрешни условия. Културната привързаност към селското стопанство и земята, особено на потомствени семейни ферми също играе важна роля за тяхната жизненост. В тази насока действа и склонността на малките стопанства да се диверсифицират към нови земеделски или неземеделски дейности и да бъдат мултифункционални, което е положително за околната среда, за ландшафта и за биоразнообразието. Поддържането на семейното фермерство, особено на малките по мащаб стопанства допринася за запазването на националното културно наследство, обичаи, облекло, музика, кухня и др. Съвременните вериги за дистрибуция на храни обаче предпочитат да работят с големи комерсиални производители, което намалява транзакционните им разходи, осигурява им по-постоянно равнище на качеството и по-сигурни доставки. Политическата среда е различна в различните региони на ЕС, но въпреки че от десетилетия е съобразена с преобладаващата част от фамилените стопанства, тя благоприятства развитието на по-големите от тях, докато по-малките остават маргинализирани. Големият набор от политически инструменти на разположение на правителствата могат да бъдат категоризирани така: а) законодателство и регулиране; б)

пазарна и маркетингова политика; в) подпомагане на доходите; г) научни изследвания и образование; д) развитие на селските райони и консервация на околната среда; е) социални политики; ж) политики за земеползване, права на собственост и рента;

Инструментите за пазарна подкрепа и подпомагане на доходите са много скъпи, докато не са много полезни за малките семейни стопанства, които не произвеждат много пазарна продукция и им е трудно да претендират за директно подпомагане на доходите. Ето защо малките ферми биха работили по-добре и постигали по-добри резултати ако се кооперират или участват във фермерски асоциации на различни нива. Такива организации могат да редуцират разходите на своите членове, да договарят по-добри цени, да им осигуряват обучение и т.н. Най-често се среща колаборацията на ниво използване на машините, складовете за съхранение на продукцията, използването на работната сила, обучението на персонала и усвояването на нови устойчиви фермерски практики, маркетинга и др. Потенциалните политики според Davidova и Thomson (2013), които биха могли да се използват за повишаване устойчивостта на семейните фермери, естествено отчитайки особеностите на отделните микро и макро региони на ЕС са:

- Подобряване на достъпа и защита собствеността върху земята и природните ресурси.
- Разпространяване на пазарната информация по достъпен за фамилните ферми начин.
- Защита за семейни фермери от монополния натиск на големите доставчици на ресурси, преработватели и търговци.
- Подкрепа за популяризирането на традиционни и местни земеделски продукти.
- Финансово подпомагане на инвестициите, с цел подобряване на иновативния и адаптивния им капацитет.
- Инвестиции в селските райони за подобряване на инфраструктура и улесняване на достъпа до пазари и мобилността на семейните работници.
- Подкрепа за опазване на околната среда и екологичната устойчивост на малките фермери.
- Подкрепа за организациите на земеделски производители, на национално и местно ниво.
- Образование и обучение
- Публично финансиране на научните изследвания в земеделието и трансфера на знания.
- Подобряване на статистическата отчетност на производството и доходите на земеделските стопанства, с цел да се следи развитието им и нуждата им от политическа подкрепа.

Литература:

1. Davidova, S., K. Thomson, 2013 “Family Farming: a Europe and Central Asia Perspective”, *Background Report for Regional Dialogue on Family Farming: Working towards a strategic approach to promote food security and nutrition-Draft*;
2. Council of the European Union, 2013 “Family farming – prospects in the context of globalization”, 12786/13 agri 516;
3. Directorate general for internal policies, structural and cohesion policies, agriculture and rural development, 2014 “Family farming in europe – challenges and prospects”;